

PRVO POZORIŠNO DRUŠTVO U PODGORICI

Luka I. Milunović

In this paper the author considers the establishment, functioning and social specificities of the first theatre company in Podgorica. Even though it was established as an amateur theatre society, they hired professional actors. Acting independently on professional grounds, it paves the way for a professional ensemble. The development of this organization was interrupted by wartime circumstances.

Atmosfera koja je stvorena u društvenome životu Crne Gore potkraj prve decenije 20. stoljeća dok su sprovedene pripreme za veliku svečanost, proslavu jubileja vladaoca (pedeset godina na prijestolu i *zlatni pir*) uveliko je pogodovala da se pokrenu i realizuju mnoge nakane i inicijative u oblasti kulture i javnoga života. U susret proslavi jubileja u Prijestonici je osnovano profesionalno pozorište – prva crnogorska državna institucija kulture u punome značenju te riječi, dok su u drugima gradovima postojeće organizacije intenzivirale aktivnosti, ili su (Bar, Podgorica, naprimjer) osnovana i počela sa radom nova društva u oblasti umjetnosti i kulture. U zvaničnome programu proslave jubileja knjaza Nikole I učestvovala je renomirani teatar – Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište iz Zagreba, što je ujedno bilo i prvo

gostovanje neke stalne profesionalne pozorišne kuće u Crnoj Gori. Ansambl uglednoga zagrebačkoga teatra na Cetinju je prikazao šest predstava među kojima i Šekspirova „Hamleta“ sa istaknutim regionalnim dramskim prvakom Andrijom Fijanom u naslovnoj ulozi. Centralna predstava je bila Knjaževa „Balkanska carica“, koju je zagrebački teatar naročito pripremio za ovu priliku i premijerno prikazao prvoga dana svečanosti.¹

Uz pripreme velike proslave jubileja knjaza Nikole I, radilo se i na proklamovanju obnove dostojanstva Kraljevine Crne Gore. Planirana svetkovina je svojim obimom i značajem za afirmaciju crnogorske države trebala da u znatnoj mjeri prevaziđe izuzetno uspjelu proslavu jubileja – 400 godina crnogorskoga štamparstva i izdavaštva, koja je organizovana 1893. godine. Poslije proslave jubileja crnogorske knjige koja je imala međunarodni karakter, u Crnoj Gori nije ni bilo tako velikih svetkovina iako je bilo prilika i povoda. Četrdesetogodišnjica vladavine knjaza Nikole I (1900. g) je relativno skromno obilježena,² dok je organizovanje vjeridbe i udaje knjaginje Jelene za italijanskoga prijestolonasljednika (1896. g) privuklo sve društvene i finansijske snage u Crnoj Gori tako da je najavljena velika proslava – 200 godina na vlasti dinastije Pertović, imala mnogo skromniji obim od planiranoga.

Pažnja u štampi i javnosti uopšte, koja je, rekli bi kontinuirano, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, poklanjana pozorišnoj

¹ Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, tom I, Cetinje, 2010, str. 245-253.

² Knjazu Nikoli I je u povodu 40 godina vladavine međunarodno priznata titula – Kraljevsko visočansvo. To je bila prilika da Knjaz dobije čestitke, poklone i odlikovanja od evropskih dvorova. O svemu je pisala domaća i strana štampa. „U opštem odzivu evropske štampe izuzetak je činila samo Srbija.“ Vidi: Velimir Vujačić, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010, str. 13.

umjetnosti morala je učiniti da pogled kulturnih pregalaca bude usmjeren prema ovome obliku kulturnoga izraza. To je vrijeme kada u Podgorici, pored čitaoničkoga, koje je kao i ostala slična društva u većima gradovima posustajalo sa inicijativama, vrlo aktivno djeluje Pjevačko društvo „Branko“. Od samoga početka rada (1892. god) ovo će podgoričko Društvo, pored pripreme nastupa hora, biti veoma posvećeno pripremanju dramskih programa.

Crnogorska periodika bilježi da je početkom 1910. godine (27. februara)³ Pjevačko društvo „Branko“ priredilo zabavu u prostorijama školskoga zdanja u okviru koje je prikazana šaljiva igra u jednome činu „Jazavac pred sudom“. Za ovu predstavu saznajemo i iz telegrama kojim direktor pogoričke Gimnazije traži stav Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova o zahtjevu Društva „Branko“ za korišćenje školskih prostorija.⁴ Skrenućemo pažnju da će i kasnije korišćenje prostora školske zgrade u Podgorici, kao najpogodnijega za prikazivanje pozorišnih predstava, biti rješavano od slučaja do slučaja, komunikacijom na relaciji: organizator programa – Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova, odnosno Školsko nadzorništvo i uprava škole.

Prikazanu predstavu su, kako je primjećeno u „Glasu Crnogorca“: „društveni diletanti vješto odigrali.“ Zabava je bila dobro pošećena tako da je i prihod, kako se naglašava u štampi, bio priličan. U maniru onoga vremena u izveštaju o zabavi pomenute su sve ličnosti koje su ovom prilikom dale makar i

³ Datumi u tekstu dati su po starome - julijanskome kalendaru, tada oficijelnome u Crnoj Gori. 27. janura 1879. godine crnogorska vojska je ušla u Podgoricu i konačno je pripojila matičnoj državi. Do Prvoga svjetskoga rata ovaj datum je svake godine u Podgorici svečano obilježavan.

⁴ DACG, MPiCP-1910, Fas. 59, br. 328,

najmanji novčani prilog za budući rad Društva, ali ne i sami protagonisti predstave.⁵

Još jedan događaj iz pozorišnoga života koji se odigrao u julu 1910. godine mogao je imati određenoga uticaja na intenziviranje pozorišnoga života u Podgorici. Novootvoreno porofesionalno pozorište na Cetinju, poslije uspješnoga prikazivanja predstava u periodu maj-jul 1910. godine moralo je prekinuti repertoar na matičnoj sceni jer su u zdanju Zetskoga doma trebali biti izvedeni određeni radovi u funkciji pripreme najavljene proslave jubileja. Na inicijativu Ministarstva prosvjete, Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište je zato najavilo gostovanje po Crnoj Gori, prije svega u Podgorici i Nikšiću. U cilju pripreme turneje izaslat je režiser i prvak profesionalnoga državnoga pozorišta, Mašo Petrović da u Podgorici i Nikšiću u razgovoru sa domaćinima utvrdi detalje gostovanja cetinjske pozorišne kuće. Gostovanje domaćega profesionalnoga pozorišta je ovom prilikom realizovano samo u Nikšiću. Objasnjeno je da gostovanja u Podgorici neće biti zbog velikih vrućina, kako je odlučeno u saglasnosti uprave pozorišta i odbora domaćina. Mada nije bilo gostovanja državnoga teatra, očigledno da je glumac i režiser Mašo Petrović u nekoliko navrata vodio razgovore sa Podgoričanima, pa ćemo ostaviti otvorenom mogućnost da je tim prilikama podstaknuto razmišljanje, podržana nagoviještena namjera, ili konkretno ukazano na način ostvarivanja već formiranoga stava o osnivanju društva koje bi se bavilo pozorišnom produkcijom.

⁵ Anonim, „Branko“, *Glas Crnogorca*, XXXIX/1910, br. 13, str. 3. O pisanju štampe o predstavama u Crnoj Gori tokom ovoga perioda vidi u: Ljiljana Milunović, „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915: Bibliografija“, Podgorica, 2004.

1. Osnivanje pozorišnoga društva i prva godina rada

Poslije završetka jubilarnih svečanosti, kada su ispraćeni svi zvanični učesnici i dobronamjerni gosti, a u državnome pozorištu krenula druga redovna sezona, u Podgorici će krajem 1910. godine, kao samostalna organizacija biti formirano Diletantsko pozorišno društvo. Mada nijesmo mogli utvrditi tačan datum, nekoliko činjenica upućuje na zaključak da je Društvo oformljeno u jesen (novembar, ili decembar) 1910. godine. Navešćemo nekoliko indirektnih podataka u tome pravcu. U pismu koje je u ime uprave Društva upućeno Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova početkom februara 1912. godine (zavedeno u Ministarstvu 12. II 1912. g) između ostaloga stoji: „Ovo kulturno-prosvjetno društvo svojim već preko jednogodišnjim radom...“. U maju 1912. godine „Domaći list“, najavljujući novu turneju Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, konstatuje: „U Podgorici, pak, postoji od nekog vremena i pozorišno diletantsko društvo.“⁶ Te konačno: „I-vo Diletantsko Pozorišno Duštvo u Podgorici“ je 6. januara 1911. godine sa uspjehom prikazalo predstavu „Ciganin“.⁷

Više svjetla na početak rada Diletantskoga pozorišnoga društva baciće dvije kratke vijesti objavljene u „Cetinjskome vjesniku“ povodom prikazivanja predstave „Ciganin“. U broju

⁶ Anonim, „Narodno pozorište“, *Domaći list*, I/1912, br. 7-8, str. 61.

⁷ O podgoričkome Pozorišnome društvu je do sada je vrlo malo pisano. Dr Đoko Pejović saopštava tek dvije-tri rečenice: „Prvih dana 1912. godine u Podgorici se pominje Prvo diletantsko pozorišno društvo...“; zatim pominje komunikaciju sa Ministarstvom prosvjete o korištenju školskoga zdanja; te zahtjev za angažovanjem profesionalanih glumaca članova državnoga pozorišta („Pozorišno društvo u Podgorici“, u: Dr Đoko Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916*, Cetinje, 1971, str. 329).

od 5. januara 1911. godine „Cetinjski vjesnik“ naime, donosi kratku najavu prikazivanja „Ciganina“: „Diletantsko društvo u Podgorici daje svoju prvu predstavu sutra u veče uz sudjelovanje g-đe Petrovičke, članice ovdašnjeg pozorišta. Prikazivaće se poznata Sigligetijeva pozorišna igra u tri čina, u kojoj g-đa Petrovička prikazuje Ružicu, kći Živka Ciganina.“⁸

Dugu vijest o predstavi u Podgorici „Cetinjski vjesnik“ će objaviti nekoliko dana kasnije (12. I) dodajući još po koji detalj o prvima koracima Pozorišnoga društva: „Pišu nam iz Podgorice: Prije kratkoga vremena okupilo se nekoliko podgoričke omladine sa nekoliko mlađe inteligencije da osnuje Diletantsko pozorišno društvo. Pokušaj i prvi korak toj svrhi prošao je dobro. Na Bogojavljenje, 6. ov. mjeseca davana je prva prdstava.“⁹ O postignućima na sceni i broju gledalaca u sali saopšteno je sasvim kratko: „...sama predstava ispala je preko očekivanja publike, a posjeta je tolika bila da su mnogi posjetioci bili bez mjesta“. Ovoliko prisustvo gledalaca dozvoliče autoru ove vijesti u „Cetinjskome vjesniku“ da zaključi kako to dovoljno jasno govori kolika je potreba i želja podgoričana da se ovakvo društvo: „...stalno u Podgorici osnuje.“

Kada govorimo o utvrđivanju datuma osnivanja privatnih kulturnih društava u Crnoj Gori do Prvoga svjetskoga rata treba imati na umu nekoliko bitnih momenata na putu od rađanja ideje pa do početka rada organizacije sasvim u skladu sa aktuelnima pravnima propisima. Obično bi se na početku kod zainteresovane grupe građana formirala ideja o potrebi rada i načinu osnivanja organizacije – društva. Zatim bi se otpočelo sa određenim pripremama za prvi javni nastup, ali i održavanje oficijelne šednice osnivačke skupštine članova (evidentiranje članstva,

⁸ Anonim, „Gostovanje“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 2, str. 3.

⁹ Anonim, „IZ NARODA: Diletantsko pozorište u Podgorici“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 4, str. 3.

priprema opštih akata, kadrovska pitanja i drugo). Slijedio bi prvi javni nastup, šednica osnivačke skupštine i slanje usvojenih opštih akata na uvid i potvrdu državnima vlastima (Ministarstvo unutrašnjih djela, kasnije nadležna oblasna uprava). Tek ovjerom statuta (najvišega opšteg akta) od strane nadležne državne vlasti društvo je moglo da sasvim oficijelno radi i djeluje. Društva su praktično mogla da kao momenat početka svoga rada uzme datum kada se desio neki od pomenutih događaja na putu realizacije ideje o osnivanju.

Iz citiranih dopisa u „Cetinjskome vjesniku“ saznajemo još neke, veoma važne detalje o početku rada pozorišnoga društva u Podgorici. Uz vijesti o uspješnome debiju na javnoj sceni predstavom „Ciganin“ ističe se gostovanje profesionalne glumice Kaće Petrović, članice Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, supruge Maša (Mana) Perovića glumca i prvoga režisera profesionalne pozorišne kuće sa Cetinja.¹⁰ Mašo Petrović je takođe, kako primjećuje „Cetinjski vjesnik“, ne malo participirao u pripremi predstave pozorišnoga društva u Podgorici: „... a gospodin Petrović dragovoljno pomagao oko scenarije i maskiranja“. Ovđe svakako treba imati na umu i to da je mjesec dana ranije (2. decembra 1910. godine) Sigligetijeva „Ciganina“ u režiji Maša Petrovića premijerno prikazao ansambl Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta na sceni u Zetskome domu. Kaća Petrović je u cetinjskoj predstavi igrala Rakilu, ženu *Maksa seljaka* (*Ružicu, kći Živka Ciganina*, koju je u Podgorici igrala Kaća Petrović, u predstavi profesionalnoga ansambla na Cetinju igrala je glumica Dara Miletić). Na sceni Zetskoga doma predstava „Ciganin“ je reprizirana 27. decembra 1910. godine.

¹⁰ Vidi: Ratko Đurović, „Mane Petrović – prvi ukazni reditelj u Crnoj Gori“, u: *Nekoliko podataka – prvih po vremenu*, „Glasnik odjeljenja umjetnosti“, knj. 3, str. 105-111.

Važno je odmah istaći i jedan ekskluzivitet koji pripada podgoričkome Pozorišnome društvu. Sva do tada formirana pozorišna (ili kako su se obično zvala diletantska) društva u Crnoj Gori funkcionisala su u okviru nekoga već postojećega društva kao njegova sekcija, ili odjeljenje. Ovakva društva, ili drugačije rečeno odjeljenja, imala su u svome sastavu stalno, ili povremeno skoro sva čitaonička, pjevačka i radnička društva. Čak je i poluprofesionalno *Narodno pozorište*, osnovano krajem 1909. godine na putu ka formiranju državnoga profesionalnoga teatra, funkcionisalo u okviru Radničkoga društva na Cetinju. Zato treba istaći – Pozorišno diletantsko društvo u Podgorici je prvo koje je oficijelno osnovano i od samoga početka funkcionisalo kao samostalni društveni subjekat sa isključivim zadatkom pripreme i prikazivanja pozorišnih predstava.

Pažnja koja je u crnogorskoj javnosti poklanjana prikazivanju predstava, a naročito formiranje i rad profesionalnoga pozorišta na Cetinju, očigledno nije moglo ostati bez odraza na razinu produkcije koju treba prepostaviti pri organizovanju trupa i pripremanju pozorišnih predstava u drugima krajevima Kraljevine Crne Gore. Pored toga što je državno pozorište moralo ostvariti uticaj na sadržaj repertoara i način izvođenja predstava, već samo stalno prisustvo profesionalnih glumaca na Cetinju otvorilo je i neposredne mogućnosti njihovoga angažovanja i u drugima sredinama. Angažovanjem glumačkoga para Petrović, a kasnije, kako ćemo vidjeti i drugih profesionalnih glumaca, učinio da od prvih dana Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici parkično radi kao poluprofesionalni teatar, što naravno govori i o unaprijed očekivanome, ali i u radu dostignutome organizacionome i umjetničkome nivou produkcije. Ovakve, da kažemo indirektno, koristi od samoga postojanja te razne druge uticaje obično previđamo, ili ih u nedovoljnoj mjeri uzimamo u obzir i vrednujemo, kada razmatramo značaj egzistencije državnih institucija i njihova rada punim kapacitetom za

formiranje kulturne klime i uopšte društvene atmosfere u našoj sredini.

Poslije vijesti o uspješnome premijernome nastupu prikazanom predstavom na Bogojavljenje, 6. januara 1911. godine nijesmo uspjeli da tokom narednih mjeseci pratimo aktivnosti Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici.¹¹ Pretpostavljamo da je mogla biti data repriza prikazane predstave, ili koje manje dramsko djelo što nije privuklo pažnju tekuće periodike. Određeni zastoj u radu pozorišnoga društva mogao je poruzrokovati prekid saradnje sa Mašom Perovićem zbog pogoršanja njegovoga zdravlja i odlaska na liječenje van Crne Gore, te nešto kasnije, potpunoga napuštanja pozicije glumca i režisera stalnoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori.¹²

Uznapredovala bolest na plućima kod Maša Petrovića učinila da se početkom februara mora odložiti zakazana premijerna predstava državnoga pozorišta (*Bankrotstvo*, odloženo za 13. II). Ministarstvo prosvjete je tada na molbu odmah odobrilo M. Petroviću mjesec dana dopusta radi liječenja. Dopust je nešto kasnije Petroviću produžen do 15. aprila 1911. godine. Radi liječenja Mašo Petrović je boravio u Zagrebu odakle će, krajem marta, uputiti ostavku na angažman u Kraljevskome crnogorskome narodnome pozorištu. Petrovićeva ostavka je uvažena i time se, za prvoga službeno postavljenoga reditelja u

¹¹ Veoma je nažalost, dugačak spisak kulturnih, ali i drugih društava i organizacija u nas koje nijesu adekvatno čuvale dokumentaciju o svome radu da bi je kasnije uredno predali Državnome arhivu. Organizacijama iz oblasti kulture čija arhiva nije sačuvana pripada i „I-vo Diletantsko Pozorišno Duštvo u Podgorici“, pa njegov rad pratimo po pisanju aktuelne periodike i rijetkima objavljenima, ili sačuvanima dokumentima u arhivskim fondovima državnih organa sa kojima je ovo Društvo ostvarivalo komunikaciju.

¹² Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, tom I, Cetinje, 2010, str. 50.

Crnoj Gori, završilo učešće u radu crnogorskoga državnoga teatra. Njegova supruga Kaća je ostala u sastavu ansambla Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta do kraja tekuće pozorišne sezone (jul, 1911. god).

Neaktivnost pozorišnoga društva koje je okupljalo mlađe članove izvršioce dovela je do održavanja vanredne šednice, kako se tada govorilo glavne godišnje skupštine društva. Glavnom godišnjom skupštinom nazivana je ona šednica skupštine (najvećega organa) nekoga društva na kojoj se vrši izbor tijela i organa koji će rukovoditi društvom u narednome periodu kako je to regulisano najvišim opštim aktom. Na zahtjev članstva Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva u Podgorici aktuelna uprava je sazvala skuštinu za 21. septembar 1911. godine. Na šednici skupštine Društva koja je kako se ističe u šatampi: „bila odlično posjećena“ stara uprava će podnijeti ostavku. Za podnošenje ostavke naveden je i uzrok: „...što je veći dio članova uprave, zbog svojih privatnih poslova, bio u nemogućnosti da vrši povjerene im dužnosti, što je u veliko otežavalo uspješan rad u društvu.“¹³

Pošto je uvažena ostavka stare, izabrana je nova uprava Društva u sastavu: predsjednik g. Filip Protić, upravitelj podgoričkih osnovnih škola, sekretar g. Gligo Pejanović,¹⁴ činovnik kraljevskoga Monopola duvana, blagajnik g. Mito Stijović, sekretar podgoričke opštine i za reditelja g. Milo L. Nenezić svršeni đak Trgovačke akademije. Za članove odbora

¹³ Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 77, str. 3.

¹⁴ **Gligorije – Gligo Pejanović.** Rođen je 1888. godine u Plavnici. Osnovnu školu završio u Podgorici. Na Cetinju učio prvi razred Gimnazije školske 1903/04. godine. Bio je službenik Uprave crnogorskoga monopola duvana . Umro je 1960. godine u Beogradu. (viđi: dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 879).

(*odbornike*) su izabrani: g. Špiro N. Radović, sekretar Oblasnog suda, g. Nikola S. Ivezić, činovnik Podgoričke banke, g. Stevan P. Gvozdrenović, stolar i g. Dušan Vujica, šef filijale Nikšićkoga trgovačkoga društva.

U izvještaju sa skupštine Pozorišnoga društva u štampi se ističe snažna podrška djelovanju ovome mladome kolektivu, te iznosi nada da će na njegov rad i građanstvo obratiti pažnju i pošećivati predstave koje se budu pripremale. Posebno je ukazano na obavezu opštine Podgorica da adekvatnom subvencijom pomogne i podrži u radu Pozorišno društvo. Pored, u štampi, već nagoviještenih podrški koje bi u radu trebalo da očekuje Pozorišno društvo ubrzo je stigla još jedna, za ono vrijeme veoma važna i to, kako se tada govorilo, „sa navišega mjesta“. Pozorišno društvo je neposredno podržala i valadajuća dinastija Petrović-Njegoš, prihvatajući molbu da jedan njen član bude pokrovitelj.

Crtica iz rubrike „Dnevnik“ u broju „Cetinjskoga vjesnika“ od 5. oktobra 1911. godine donijeće obavještenje javnosti o odnosu dinastije Petrović prema Prvome diletantskome pozorišnome društvu u Podgorici: „Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici umolilo je Nj. Kralj. V. Knjaginjju Nataliju, da se Njegovo Visočanstvo Knjaz Pavle primi za pokrovitelja društva, što je našlo odziva i tako će od sada ovo mlado društvo stajati pod visokim pokroviteljstvom mladog Knjaza od Raške, Nj. V. Knjaza Pavla.“¹⁵ Za ono vrijeme nije bilo neuobičajeno da članovi dinastije Petrović još dok su veoma mladi (Pavle je rođen 1910. godine) postanu pokrovitelji društava i institucija. Pavlov otac knjaz Mirko, Veliki vojvoda zetski (rođen 1879. god) postao je 1884. godine pokrovitelj Zetskoga doma.

¹⁵ Vijest je kratka, pa je navodimo integralno (Anonim, „Visoki pokrovitelj“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 78, str. 4).

Poslije održane skuštine Pozorišno društvo nije moglo odmah da počne sa intenzivnom scenskom produkcijom. Opšte zdravstvene prilike stvorene pojavom nekoliko slučajeva kolere u Zeti, bolesti koja je već ranije registrovana u okruženju Crne Gore, učinile da Ministarstvo unurašnjih djela zabrani sve javne skupove u Podgorici počevši od 16. oktobra 1911. godine. Morala je biti odložena i velika svečanost povodom osvećenja zastave Pjevačkoga društva „Branko“ koja je već bila javno zakazana za Mitrovdan te godine.¹⁶ Tokom jeseni 1911. godine štampa će, umjesto vijesti o kulturnim i javnim događajima u Podgorici, donositi izvještaje o broju i stanju oboljelih od kolere.

Odmah pošto su se zdravstvene prilike u Podgorici i Zeti poboljšale Podgoričko pozorišno društvo je počelo sa pripremom predstava. Iz „Glasa Crnogorca“ saznajemo da je već: „...uoči nove godine...“ Društvo prikazalo djelo Branislava Nušića „Običan čovjek“. Pozorišno društvo je ponovo izabralo dramsko djelo koje je nedavno bilo na repertoaru Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta na Cetinju.¹⁷ Kada govorimo o neposrednima protagonistima prikazane predstave u Podgorici možemo pomenuti samo gospođu Lj. Đuranović, čije se sudjelovanje posebno ističe u štampi. O postignućima na sceni u štampi se kratko konstatuje: „Diletanti su odigrali komad na zadovoljstvo publike, to se vidjelo po onom aplaudiranju, koje je često bilo u toku predstave.“

Pozorišno veče organizovano u školskome zdanju, koje je bilo prepuno publike, poslije prikazane predstave produženo je

¹⁶ Svečanost je ponovo zakazana na Sretenje, 2. februara 1912. godine o čemu je štampan poseban „Ceremonijal“ sa tačkama programa. (DACG, MV /prinovljena građa, fas. 2, bb)

¹⁷ Napomenućemo da je „Običan čovjek“ bio na repertoaru državnoga profesionalnoga teatra na Cetinju početkom dvije pozorišne sezone 1910/11 (8. IX 1910. g) i 1911/1912 (17. X 1911. g).

priređenom lutrijom u korist društvene kase i nakon toga igrankom. Pozorišno društvo je ovom prilikom ostvarilo i veoma dobar finansijski rezultat. Prihodi od prodaih ulaznica, lutrije i donacija pojedinih ličnosti su 320 perpera i 20 para (cca 16 napoleona).

Sredinom januara 1912. godine Pozorišno društvo u Podgorici je veoma svečano, ali i radno proslavilo svoju slavu sv. Sava. Šečenje slavskoga kolača organizovano je u školskima prostorijama đe su prisutnima pročitana Pravila društva. Zatim se otišlo u hotel „Balkan“ đe su prisutni počašćeni uz podignute zdravice i zajedničku pjesmu. Društvo je toga dana upisalo i nove članove.¹⁸ Veliša Begović, Stevan Lukačević i Milutin Begović su upisani kao članovi utemeljivači; zatim, Danica Andr. Nenezić, Savo Rogošić, Mito Stijović, Dušan Nenezić i Petar Čolanović kao članovi dobitvori; i konačno pomažući članovi su postali: prof. Mihailo Bukvić, Jovan Raičković, kapetan Pero Popović, kap. Andrija Nenezić, Mitar B. Popović, Nešo Pejanović, Nikola Il. Martinović, Mitro Đekić, Marko Leković, Milo N. Nenezić, R. de Boni, Jovan Golubović, Ljubomir Popović, Jevto Br. Pejanović, Jovan Ljumović, kap. Andrija Kontić i Đoko Kažija.

Poslije svečanoga šednika u hotelu „Balkan“ članovi pozorišnoga društva su se ponovo okupili u školskome zdanju radi održavanja godišnje skupštine. Na šednici skupštine (održana u dva dana) izabrana je nova, odnosno ponovo dato povjerenje staroj upravi. Nove mandate su dobili dotadašnji predsjednik, sekretar, blagajnik i reditelj društva, dok su za

¹⁸ Uobičajeno je bilo da se srazmjerno visini uloga članovi dijele na: utemeljivače, dobrotvore i pomažuce. Pored ovoga posebna kategorija su bili članovi-izvršiooci tj. oni koji neposredno učestvuju u pripremanju i realizovanju programa (glumci, režiseri ...).

članove uprave (odbornike) izabrani: Svetozar Šušnjar, Milovan Đuranović, Mileta Minić i Milutin Begović. Poslije izbora uprave pretresen je i usvojen Pravilnik društva, koji će biti dostavljen nadležnim organima vlasti na ovjeru.

Kao posebno važnu treba istaći odluku skupštine Društva da se glumački ansambl ojača profesionalnim glumcima sa stalnim angažmanom. Ovakava odluka ukazuje da je društvo umjetnički i organizaciono (očekivani izvori prihoda) nadraslo jednostavni diletantski status i povremeno djelovanje, te da jasno vidi put ka prerastanju u poluprofesionalno, pa ako uslovi dozvole i stalnu profesionalnu trupu (pozorište). O takvoj nakani Društva u izvještaju sa skupštine „Glas Crnogorca“ bilježi: „Uprava se i ranije nosila mišlju, da uz diletante, dobavi nekolike oprobane glumačke snage, što je tek sada učinila, kada je primila ponudu dugogodišnjeg glumca g. J. A. Markovića, da sa njegovom družinom bude član pozorišta, što će u veliko omogućiti uspješan rad ove ustanove.“¹⁹

Početak 1912. godine Jovana Markovića i njegovu porodicu ponovo srijetamo u Crnoj Gori. Profesionalni glumac Jovan A. Marković nije bio novo lice u crnogorskom pozorišnom miljeu. Već smo u radovima ukazivali na boravak i angažovanje Jovana Markovića na Cetinju i u Nikšiću, te skretali pažnju da uloži i značaju ove ličnosti u pozorišnome životu Crne Gore do sada nije posvećeno dovoljno pažnje.²⁰

¹⁹ Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici“, *Glas Crnogorca*, XLI/1912, br. 3, str. 3-4. O odlukama skupštine Društva javlja i *Cetinjski vjesnik* i u podnaslovu priloga ističe. „Intenziviran rad na osnivanju pozorišta –“ (Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici“, *Cetinjski vjesnik* V/1912, br. 7, str. 3).

²⁰ Luka I. Milunović, „O dramskim pukama u Crnoj Gori 1884-1912“, *Matica*, XV-XVI/2014-2015 (zima / proljeće) br. 60-61, str. 296-297. Idem, *Pozorište Zetski dom 1884-1896*, Cetinje, 2006, str. 231-236.

2. Jovan A. Marković u pozorišnome životu Crne Gore prije 1912. god.

Na Cetinje je početkom jula 1899. godine sa porodicom stigao vojvođanin Jovan A. Marković, kako će sam za sebe napisati: „upravitelj srp. put. pozorišne družine“. U arhivi uprave varoši Cetinja ostao je sačuvan zapis da je J. Marković 5. jula 1899. godine uputio molbu za pozajmicu od 25 fjorina, što će, kako kaže, vratiti do 18. jula. U istoj molbi Marković traži dozvolu da 15, 16. i 17. jula na Cetinju, „u jednom kafanskom lokalnu ili pod vedrim nebom“ sa svojom ženom „i još sa kojim članom moje družine“ priređuje predstave sa pjevanjem. Opštinska uprava je istoga dana odobrila pozajmicu, ali od 15 fjorina, koju je Marković odmah primio.²¹ Nešto kasnije, 28. jula opštinska vlast je konstatovala da Marković nije vratio dug, a pozajmljeni iznos je tretiran kao pomoć. Marković će nešto kasnije od Opštinske uprave Cetinje ponovo dobiti pomoć, ali ovoga puta od 5 fjorina.²²

Prve komade, o čemu nalazimo pomena u „Glasu Crnogorca“, Jovan Marković je prikazao „sa svojom gospođom i sa nekima mjesnim diletantima“ na Cetinju 28. jula 1899. godine. Prikazani su tom prilikom Cedliceva drama u dva čina „Amerikanski rob na Kubi“, a zatim još dva manja komada „Ženski neprijatelj“ i „Pijani crevljar“, koji se naročito dopao publici. U objavljenoj crtici o ovom događaju napominje se da je Marković svoju ulogu odigrao majstorski i da je publike „bilo prilično“. Ovo je ujedno i jedini nastup Jovana Markovića na Cetinju u 1899. godini za koji imamo sigurnih podataka.

²¹ DACG, UVC-1899, Fas: 22, Om: prihodi u mj. julu, br. 35.

²² DACG, UVC-1900, Fas: 31, Om: jul, br. 109.

Jovan A. Marković je ubrzo pokazao namjeru da svoj boravak u Crnoj Gori ne ograniči samo na Cetinje. Na formiranje ovakve namjere moglo je uticati više faktora među kojima je svakako i taj što je cetinjska pozorišna publika, ma do koga nivoa bila formirana, ipak navikla na kvalitetnije predstave viđenijih putujućih profesionalnih trupa (Đ. Protić, M. Lazić, N. Simić) kao i saznanje koje je morao imati da se tada pripremao, ili je već bio dogovoren, dolazak u Zetski dom veće i mnogo poznatije putujuće pozorišne družine. Marković je zato već 31. jula 1899. godine uputio molbu Ministarstvu unutrašnjih djela, tražeći dozvolu „za slobodno davanje pozorišnih predstava na srpskom jeziku u granicama Crne Gore“. U molbi Marković napominje: „Dolepotpisati kao i svaki njegov član strogo će držati se zakona i odredaba propisatih od Knj. Crn. Vlade“.²³ Ministarstvo je odgovorilo već 2. avgusta dajući dozvolu „da može ođiti u unutrašnjost pa ako mu opštine dozvole — a ako nedozvole da može javiti Ministrastvu telegrafično“.

Početakom oktobra na Cetinje će stići mnogo afirmisanija i brojnija pozorišna trupa Dragutina Krsmanovića, pa će J. Marković saglasno odobrenju Ministarstva unutrašnjih djela koje je dobio krenuti da daje predstave po unutrašnjosti Crne Gore. Ovđe možemo otvoriti pitanje da li je neko od domaćih diletanata koji su izvjesno učestvovali u predstavama na Cetinju otišao sa Markovićem i njegovom porodicom. Ovakva pretpostavka bi bila lakše prihvatljiva ako je Marković toga ljeta davao predstave u Podgorici. Jovan Marković je, naime, tokom avgusta ili septembra 1899. godine, mogao neku predstavu prikazati u Podgorici, a zatim otputovati u Nikšić. U primarnima izvorima nijesmo uspjeli da o tome pronađemo sigurnu potvrdu pa ovo pitanje ostavljamo otvorenim u nadi da će odgovor dati buduća istraživanja.

²³ DACG, MUD-1899, Fas: 98, br. 750.

U ondašnjoj štampi, koja je inače redovno pratila ovakve događaje, takođe nema vijesti o nastupima Markovića po unutrašnjosti, do prikazanih predstava u Nikšiću početkom oktobra 1899. godine. Markoviću je svakako trebalo vremena da uspostavi kontakt sa nadležnim vlastima u opštinama, ali i pripremi program, uključujući i rad sa mjesnima diletantima. U prvoj vijesti o Markoviću u „Onogoštu“ (7. X) se kaže da je: „od nekoliko dana“ stigao u Nikšić sa svojom suprugom.

Gostovanje Markovića u Nikšiću od oktobra do decembra 1899. godine možemo potpunije pratiti zahvaljujući pisanju „Onogošta“. Ovo glasilo će u prilogu od 10. oktobra javiti da je Jovan Marković u kafani Jova Mrava, „uz sudjelovanje nekijeh mjesnijeh diletanata“, pored „Amerikanskog roba na Kubi“ i komedije „u 1. činu od Kocebu-a“, „Ženski neprijatelj“, koje smo već pomenuli kao date na Cetinju, prikazao i predstavu „Jedan sluga a dva gospodara“, kako u štampi stoji, od N. Nedeljkića, koji je vjerovatno preveo, možda i preradio ovaj dramski tekst.

U opširnijemu prikazu predstava u nikšićkome „Onogoštu“, potpisanom inicijalom X.[H],²⁴ o pokazanom glumačkom umijeću Jovana Markovića iznešene su laskave ocjene: „Gosp. Jovan A. Marković je komičar i to rođen, stvoren komičar, ipak je i kao glumac vrlo sposoban i jako osvaja publiku. On je takav glumac, koji može da stvori svaku ulogu, koje se primi, a to nije lak posao.“ U „Onogoštu“ se takođe ističe sposobnost umjetničke transformacije Markovića zavisno od uloge, odnosno karaktera lika koji igra: „Biti kadar, kao što je g. Marković, da prema ulozi koju igra, da izazove plač ili smijeh, te se kazati može, da je pravi umjetnik, koji ne samo zna vješto ulogu izigrati, nego je i zna osjećati.“

²⁴ X, „Nikšić, 10. oktobra 1899“, *Onogošt*, I/1899, br. 23, str. 4. Za inicijal (šifru) X [H] (H, Iks, 10), bibliografi smatraju da ga je koristio urednik „Onogošta“ Stevan V. Vrčević.

Ocjene o glumačkima postignućima gospođe Marković u istome prikazu mnogo su uzdržanije: „Gospođa Markovička i ako se nije Taliji posvetila, ipak je odigrala svoje uloge vrlo dobro“, da bi, poslije kraćega osvrtu na same odigrane role, kritičar zaključio: „Uopšte gospođa Marković je prijatne spo-ljašnosti i dosta lijepijem sposobnostima. Ona nije glumački ta-lenat, ali je vrlo skrupolozna i čestita glumica koja odlično otpravlja onaj posao koji joj se povjeri. I s pjevanjem svojijem napravila je lijep utisak na publiku.“ Mjesni diletanti su, po mišljenju ovoga kritičara, takođe korektno obavili svoje zadatke: „I naši učinješe koliko mogoše i pohvale su vrijedne radi lijepe izrade s obzirom na kratko vrijeme kojijem su raspo-lagali da se pripreve, i na rad kojemu nijesu odani. S naše im strane hvala što se rado prihvatiše ove plemenite dužnosti, da umjetniku olakšaju i omoguće rad svoj“.

Posjeta publike je bila dobra, ali ne onakva kakvu je, po miš-ljenju kritičara, kvalitet izvedenih predstava zasluživao: „Mi se nadamo da na drugoj prestavi, koja će biti idućeg petka, vidjećemo kafanu g. Jova Mrava dupkom punu“. Na kraju ovoga prikaza, na što treba posebno skrenuti pažnju, afirmiše se namjera Jovana A. Markovića da u Crnoj Gori formira stalnu profesionalnu pozorišnu trupu: „Gosp. Markoviću je lijepa misao sinula, ako nađe potpore i saučešća da osnuje stalnu pozorišnu družinu u Crnoj Gori u kojoj bi svremenom i naši zemljaci mogli naći pristupa i uhlebljenja.“ Ovo je prvi slučaj u Crnoj Gori za koji imamo relevantne izvore da se mimo Cetinja razmišlja o formiranju stalne profesionalne pozorišne trupe.

Za najavljene nove predstave i produžetak gostovanja u Nikšiću, a što je bilo u skladu sa pripremama za realizaciju zamisli o formiranju stalne pozorišne trupe u Crnoj Gori, Marković je znatno osnažio profesionalni dio glumačke ekipe angažujući glumački par – gospođu i gospodina Milenkovića. Iz broja u broj „Onogošt“ će nedugim vijestima pratiti repertoar

trupe Jovana Markovića prikazan tokom novembra 1899. godine. Milenkovići su sa Markovićima prvi put nastupili u predstavama šaljivih komada „Opozicija“ i „Pola vino pola voda“, koje su prikazane početkom novembra 1899. godine u kući vojvode Lazara Sočice. U kratkome osvrtu na prikazane predstave o glumi Milenkovića „Onogošt“ će donijeti pohvale: „Te večeri imali smo prilike, da prvi put čujemo g. Milenkovića i njegovu gospođu, koji su tako glatko, realistički i vjerno prikazivali svoje uloge.“ Međutim, na predstavama je bilo malo publike. To se u štampi objašnjava visokima cijenama ulaza jer: „Ne možemo kazati da je to znak slabog raspoloženja našeg građanstva, koje rado hita na ovako zabavna i poučna mjesta a ni to da ova družina ne uživa dobar glas.“ Angažujući profesionalne glumce Markoviću su svakako porasli troškovi, pa je, izgleda, slabo procijenio koliko može povećati prihode većima cijenama ulaznica. Ekonomska situacija u Knjaževini Crnoj Gori i nivo standarda stanovništva i ovoga puta se pokazuju kao vrlo oštar limitirajući faktor povećanju nivoa zadovoljavanja kulturnih potreba.

Jovan Marković će, nastavljajući gostovanje sa svojom trupom, prikazati u Nikšiću niz predstava koje, kako bilježi „Onogošt“, nijesu bile najbolje pošećene, osim, naravno, kada je prikazivana „Balkanska carica“. Očigledno da nikšićka publika, nenaviknuta na kontinuirano prikazivanje pozorišnih predstava, uz prisutni ekonomski faktor, nije mogla da masovnije prati Markovićev repertoar. Brojnije prisustvo gledalaca na predstavi gospodarevoga djela „Balkanska carica“, koje je i štampa konstatovala, ne treba vezivati isključivo za ljubav prema pozorišnoj umjetnosti.

Na repertoaru Markovićeve trupe u Nikšiću do početka decembra su, pored „Balkanske carice“, bile i predstave: „[Ej ljudi] Što se ne ženite“ i „Boj na Grahovcu“, za koje se kaže da su igrane sa dobrim uspjehom. Zatim su u jednom terminu

prikazani komadi „Šolja teja“ i „Dva stara rasijana“. Predstave su prikazane kao korisnica gospođe Slave Marković²⁵. Za ove dvije predstave u lokalnoj štampi se ističe: „Oba su komada odigrana bila na potpuno zadovoljstvo publike. Glumci su svoje uloge vrlo živo i prirodno izvršili i česta aplaudiranja izazivali. Osobito upravitelj gosp. Marković dostigao je vrhunac prave umjetnosti...“ Apeli za brojnijom pošetom publike, koje je pored pohvala Markovićevim predstavama uz svaku vijest isticao „Onogošt“ očigledno nijesu davali rezultate. Zato će Jovan A. Marković, sa suprugom i društvom, 2. decembra 1899. godine dati u Nikšiću oprostajnu predstavu pred odlazak u Podgoricu: „gdje će dati niz prestava.“

Repertoar od 11 predstava (za što nalazimo podataka u „Onogoštu“) koji je Marković prikazao, sa svojom suprugom, angažovanima profesionalcima i mjesnima diletantima, tokom oktobra i novembra 1899. godine u Nikšiću, otvaraju mogućnost i za nešto šira razmišljanja. Pogledajmo, doduše samo u naznakama, osnovne karakteristike boravka i djelovanja J. A. Markovića tokom oktobra i novembra mjeseca u Nikšiću. Prije svega polazimo od toga da je „Onogošt“ koji je, kako se iz natpisa vidi, snažno podržavao boravak Markovića u Nikšiću, zabilježio sve prikazane komade, ili da su pomenute predstave bar reprezentativan uzorak dvomjesečnoga repertoara. Poslije uspjeha prvih predstava (9. X) Marković sam iznosi, ili znatno doprinosu rađanju ideje o formiranju stalne profesionalne trupe, na tome konkretno radi pripremajući diletante i ugovarajući dolazak glumačkoga bračnoga para Milenković. Nedovoljan odziv publike na prvima zajedničkim (31. X) i kasnije na većima, složenijima predstavama (do 17. XI), kao i finansijska očekivanja Milenkovića očigledno nijesu išli u prilog dužega

²⁵ U štampi za suprugu Jovana Markovića srijećemo ime Slava, dok u dokumentima državnih organa Slavka.

zajedničkoga nastupa. Tako se razbija ideja o formiranju stalne pozorišne trupe u Nikšiću. Markovići kasnije ponovo prelaze na manje, jednostavnije komade (19. XI) i konačno, pošto se interesovanje publike, a time i prihodi bitnije ne popravljaju, daju oprostajnu predstavu (2. XII) i odlaze, kako najvljuju, u Podgoricu.

O boravku J. Markovića u Podgorici ne nalazimo podataka u štampi, kao je to bilo uobičajeno kod prikazivanja predstava na Cetinju, ili u Nikšiću, tako da ne možemo preciznije reći koliko se tamo zadržao niti, pak, nešto o tome da li je bilo prikazanih predstava. U to vrijeme Podgorica nije imala svoj list, a ni urednoga dopisnika „Glasa Crnogorca“ ili „Onogošta“. Treba reći i to da ovi listovi tada opširnije pišu o predstavama u Zetskome domu koje daje mnogo poznatija i brojnija trupa Dragutina Krsmanovića.

Dvije predstave prikazane početkom 1900. godine u Podgorici ipak bi mogle posredno da otvore pitanje o prisustvu Jovana A. Markovića. Na dan oslobođenja Podgorice, 27. januara, prkazan je komad Marka Crara „Boj na Grahovu“ uz, kako se u štampi kaže, angažovanje društava Podgoričke čitaonice i društva „Branko“. Komad, ne tako lak za pripremu, rijetko se prikazivao u Crnoj Gori, a nalazio se na repertoaru J. Markovića (prikazan u Nikšiću, novembra 1899. god). Tek nekoliko dana kasnije (2. II 1900. god) prikazan je takođe veći komad „Boj na Kosovu“. Zbog oskudnih podataka u štampi ne možemo ništa tvrditi o eventualnome učešću Jovana Markovića, ali dozvoljavamo bar otvaranje pitanja.

Po pisanju „Onogošta“, poslije Uskrsa, tokom aprila i maja 1900. godine, ponovo ćemo se srijetati sa Jovanom A. Markovićem u Nikšiću. U kafani Dimitrija Grbovića on će sa suprugom prirediti, u nedjelju, 16. aprila, zabavno veče. Veče je započelo recitovanjem nekoliko pjesama, da bi zatim Markovići prikazali šale: „Gospođa Mila“ i „Miš“. Dramski program je te

večeri završen komadom „Ciganka vračara i Ciganin“. Uz vijest o ovoj zabavnoj večeri štampa bilježi: „Sve ove tačke ispale su na opće dopadanje prisutne publike, koje je bilo dosta prilično.“

Početak maja 1900. godine Jovan Marković je režirao pozorišnu igru „Niz bisera“ Karla Koltaja koju su članovi Društva „Zahumlje“ izveli na, kako se kaže u štampi, opšte dopadanje. Dvije sedmice kasnije, na Spasovdan, diletanti „Zahumlja“ prikazali su i predstavu „Šokice“ Ilije Okruglića, koju je takođe režirao Jovan Marković. O komadu, odnosno zabavnoj večeri u okviru koje je prikazan, „Onogošt“ je objavio najavu i poziv publici sa cijenama ulaznica, a u narednome broju i opširniji tekst iz pera Filipa S. Vrčevića. Komad je prikazan „izvanredno, tako da je publika bila veoma zadovoljna“. U ovome komadu Jovan Marković je odigrao i dvije uloge (*Božo* i *Župnik*) i „upravo očarao publiku“. Pohvale je zaslužila i Slava, Markovićeva supruga, za ulogu *Janje* (Šokice), i nikšićki diletanti, od kojih autor prikaza posebno pominje: Đoka Čaturicu, Andriju Memedovića i Nikolu Drecuna. Na kraju prikaza, iako ne bez primjedbi (uloge su se mogle bolje naučiti), autor zaključuje: „Svakako je komad ispao sjajno te su naši diletanti i diletantkinje zaslužili svaku pohvalu i priznanje na njihovom trudu i požrtvovanju na korist društva i ove naše mile varoši Nikšića.“ Poslije predstave koja je trajala do 23 sata nastaviće se zabava, igre i ples. Muzičke numere pripremio je Josif Davidek. Poslije zabave u Nikšiću, o Spasovdanu 1900. godine, zadugo nećemo nalaziti vijesti o boravku J. Markovića sa suprugom u Crnoj Gori.

Pri razmišljanju da li je repertoar koji je realizovao Jovan A. Marković u ovom periodu bio, ili mogao biti, bogatiji i kvalitetniji treba imati na umu da je sa amaterima pripremao dosta obimne i zahtjevne komade pa je sasvim sigurno bilo teško imati veću produkciju. Kada je obim ukupnoga repertoara u pitanju ostavićemo otvoreno pitanje da li je u vrijeme pripremanja tih

većih komada Marković sa svojom suprugom i možda još ponekim spremnijim diletantom prikazivao manje komade (jednočinke) o čemu međutim u izvorima nijesmo našli valjane potvrde.

Formirajući opšu ocjenu značaja rada i djelovanja bračnoga para Marković u pozorišnome životu Crne Gore krajem 19. stoljeća treba istaći aspekte: (1) ostvarivanje saradnje sa domaćima diletantima (dramska pouka, širenje i podizanje nivoa pozorišne kulture), (2) pokretanje aktivnosti na pripremi pozorišnih predstava i mimo državne Prijestonice, te (3) držimo naročito važnim, što je inaugurisao ideju i ulagao napore na formiranju stalne profesionalne trupe u Nikšiću. Naravno, širi uticaji realizovanoga repertoara i djelovanja J. Markovića, kao uostalom i drugih profesionalnih glumaca, trupa i grupa u Crnoj Gori sa kraja 19. i početka 20. stoljeća zahtijevaju šira razmatranja i analizu. O mogućima kontaktima Jovana A. Markovića sa crnogorskim glumištem u 20. stoljeću do dolaska u Podgoricu 1912. godine nemamo neposrednih podataka.

4. Poluprofesionalno pozorišno društvo do ratnih vremena

Početakom 1912. godine u Crnoj Gori, u nedavno obnovljenoj kraljevini, tekao je mirnodopski život. Na prve stanice poluzvaničnoga neđelnika preselile su se teme iz umjetnosti i kulture. Za narod uvijek teška zima bližila se kraju. Ljudi su očekivali dolazak ljepših dana...

Početakom marta na Cetinju su se odigrala dva značajna javna događaja. Suveren, kralj Nikola I je na prigodnoj svečanosti proizveo 264 vodnika, svršene pitomce vojne škole, u pješadijske potporučnike. Istoga dana na drugoj svečanosti zvanično je otvoren novi dio zdanja Bolnice „Danilo I“. Tokom marta 1912. godine očekivao se dolazak u Crnu Goru novoga

barskoga arcibiskupa, gospodina Nikole Dobrečića, koji je krajem februara svečano posvećen u Vatikanu. Tih dana u Crnoj Gori redovno izlaze „Glas Crnogorca“ i „Cetinjski vjesnik“, a upravo se pojavio novi broj „Dana“, lista za nauku i književnost. Za 1912. godinu objavljen je zvanični „Državni kalendar“ i kalendar „Zeta“. Počeo je izlaziti i „Domaći list“. Redovno je teкао repertoar Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta. U zimskim mjesecima i tokom ranoga proljeća 1912. godine u Zetskom domu je pored državnoga teatra predstave priređivao i domaći kinematograf.

Ma koliko izgledalo da život u Crnoj Gori teče sasvim uobičajeno i spokojno ipak, proljeće 1912. godine, za razliku od višedecenijskoga niza prethodnih, neće biti početak *najljepšega godišnjega doba* u bezratnoj godini. Bez direktnih nagovještaja vidljivih običnom oku počelo je proljeće godine kojom, poslije više od tri decenije, u Crnoj Gori ponovo nastaju ratna vremena. Kraljevina Crna Gora ustvari više neće imati niti jedno proljeće u bezratnoj godini. Od jeseni 1912. godine smjenjivaće se jedna za drugom godine: regionalnih ratova i svjetskoga ratnoga sukoba, Božićnoga ustanka i narodnoga revolta... A kada budu prošli krupni događaji, ratna i krvava godišnja doba: sve jeseni i zime, sva proljeća i ljeta, koja će se, jedno za drugim od 1912. godine, smjenjivati duže od jedne decenije, kada dakle ponovo dođe rano proljeće u godini mira – na političkoj karti Evrope tada više neće biti crnogorske države – Kraljevine Crne Gore.

Tokom prve polovine 1912. godine u Podgorici će se sve više osećati djelovanje Pozorišnoga društva. Ubrzo, po održavanju skupštine (14-15. jan) Prvo pozorišno društvo će 27. januara, u školskome zdanju, prirediti *Svečanu zabavu* povodom godišnjice oslobođenja Podgorice. U okviru realizovanoga programa na zabavi je prikazan komad Jovana Dragaševića „Hajduk [Ajduk] Veljko“ – „Junačka igra sa pjevanjem“.

Poslije prikazane pozorišne predstave zabava je nastavljena igrankom.²⁶

Dolaskom Jovana A. Markovića sa članovima porodice u Podgoricu, odmah je intenziviran rad Prvoga pozorišnoga društva. Pored Jovana Markovića, koji će režirati i igarti najznačajnije uloge, u predstavama će učestvovati i drugi članovi njegove porodice: supruga Slava, ali i ćerke Danica i Desanka. Prikazivanje predstava u Podgorici podrazumijevalo je korištenje prostora u školskome zdanju, što je moglo uticati na redovnost nastave. Zbog jednoga propusta Društva početkom februara 1912. godine ostvarena je intenzivna komunikacija sa Ministarstvom prosvjete i crkvenih poslova, nadležnim Školskim nadzorništvom i upravom škole. Pismo Duštva i telegrami razmijenjeni sa Ministarstvom prosvjete pružaju nam danas priliku da nešto više saznamo o aktivnostima, mjestu i terminima održavanja priredbi, koje priprema Prvo pozorišno društvo o čemu inače nema pomena u tekućoj periodici.

Poslije zabave organizovane početkom februara (neđelja, 5. II) članovi Društva nijesu uspjeli da korišćeni prostor u školi dovedu u red potreban za održavanje nastave narednoga dana. Uprava škole je zato obavijestila Društvo da ubuduće ne može računati na prostor u školi bez naročitoga odobrenja Ministarstva prosvjete. Uprava društva će se zato odmah obratiti dopisom nadležnome Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova (primljeno 12. II 1912. g). U pismu, koje u ime Uprave potpisuju profesor Svetozar Šušnjar²⁷ i sekretar Gligo Pejanović, se

²⁶ Anonim, „Svečana zabava“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 9, str. 4.

²⁷ **Svetozar Šušnjar**. Rođen u Kostajnici 1880. godine. U Crnoj Gori profesor od 1906/07 školske godine. Predavao matematiku u gimnazijama na Cetinju i u Podgorici (dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 770). Šušnjar sam, ili sa sekretarom Gligom Pejanovićem u ime uprave Društva potpisuje svu korespondenciju (februar, 1912. g) sa Ministarstvom prosvjete i crkvenih poslova iako je izabrani predsjednik Filip Protić.

ističe da je Društvo: „sada dovedeno pred pitanje: biti ili ne biti, a povodom posve nevine omaške.“ Društvena uprava dalje ističe: „... da bi u buduće svaki sličan slučaj izbjeći mogla, ona se obavezuje, da će naše predstave davati samo uoči neđelje ili blag-dana, kako bi mogli sutra dan školske prostorije u red postaviti.“²⁸ Na kraju pisma Uprava naglašava da bi Društvo, ako ne dobije dozvolu od Ministarstva za prikazivanje predstava u školskom zdanju, sasvim sigurno propalo.

Ministarstvo nije odmah odgovorilo na dopis, pa je uprava Pozorišnoga društva 14. februara telegramom tražila dozvolu da u subotu 18. februara može dati predstavu u školskome zdanju i naglašava: „Jamčimo da neće biti ni od kakve štete po nastavu...“²⁹ Ministar je odgovorilo Pozorišnome društvu telegramom na sam dan održavanja predstave: „Odobravam izuzetno tome društvu da može večeras držati zabavu u lokalu mjesne osnov. Škole, s tijem da se isti sutra do podne dovede u red. Za ubuduće pak ima se društvo starati za potrebni mu drugi lokal.“ O svojoj odluci Ministar je istoga dana, takođe telegramom obavijestio i Školsko nadzorništvo u Podgorici. O sadržaju progama koji je izveden u ovoj prilici nažalost nijesmo uspjeli doći do bližih saznanja.

Prisustvo profesionalaca J. Markovića se očigledno odmah ošetilo u dinamici rada Društva, pa uprava mora ponovo moliti Ministra za dozvolu kako bi mogli koristiti školsko zdanje. Molba je, ponovo telegramom, upućena 25. februara. Ovom prilikom ministru je istoga dana uz molbu Društva stigla, takođe telegramom upućena, podrška predsjednika opštine Podgorice S. Markovića. Predsjednik opštine Podgorica u telegramu ministru ukazuje na značaj rada Pozorišnoga društva i ističe: „...slobodan sam preporučiti njegovu molbu već upućenu za dozvolu da

²⁸ DACG, MpiCP-1912, Fas: 80, br. 954 (dokumenat je oštećen).

²⁹ DACG, MpiCP-1912, Fas: 80, (dokumenat je oštećen).

može dati još koju predstavu u pomenutoj sali, a potpisani će i sam povesti brigu za da davanje te nekolicke zabave ne bude ni najmanje od štete po nastavu.“

Ministar prosvjete je, izvještavajući Društvo i Školsko nadzorništvo, dao dozvolu za prikazivanje predstave zakazane za 26. februar i ponovo naglasio – *samo izuzetno*. Uz to je u odgovoru upućenome Društvu napomenuto da na molbu upućenu Ministarstvu teba dostaviti i propisanu taksu. Pozorišno društvo će ovu svoju obavezu regulisati (poslati tak-sene marke) uz propratni dopis od 21. IV 1912. godine.³⁰

Na poslati telegram predsedniku opštine S. Markovića iz Ministarstva je odgovoreno da se dozvoljava dalje davanje pred-stava u školskome zdanju i naglašava: „...pod obavezom Vašeg staranja...“³¹ o dovođenju u red prostorija škole poslije održane predstave. Ministar je očigledno uvažio angažovanje i garancije Predsednika opštine pa je dao dozvolu ne samo za jednu već i za naredne predstave, naravno pod uslovom da nastava ne bude ni na koji način ometana. Ovakav stav ministra učiniće nepotreb-nom dalju razmjenu telegrama sa Društvom pred svaku narednu priredbu.

O tome što je Pozorišno društvo prikazalo u neđelju 26. feb-ruara možemo govoriti na osnovu sadržaja objavljenoga

³⁰ DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br. 954.

³¹ DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br 954 (dokumenat je oštećen). Dokumentat je označen brojem 709 (bez broja fascikle) i pomenut u: Dr Đoko D. Pejović, „Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916“, Cetinje, 1971, str. 329. U napomenama dr Đoko Pejović za dokument navodi broj pod kojim je akt svojevremeno zaveden u Ministarstvu Prosvjete i crkvenih poslo-va, jer građa tada još nije bila obrađena i imala svoj arhiski broj. Danas, posli-je obrade građe, znatno je otežano pronaženje konkretnoga dokumenta na osnovu broja iz vremena kada je nastao. Mi ovđe navodimo aktuelni arhivski broj dokumenta.

palakata (afiša).³² Kako je originalni afiš pisan rukom i sačuvan u lošem, teško čitljivom stanju to je autor publikacije koju citiramo pored fotosa dokumenta dao i svoje čitanje koje ćemo navesti i učinjeti jednu korekciju. U pomenutom čitanju dokumenta stoji da je predstava data: „danas u nedjelju 26/II 1909. u dvorani škole“. Kada je u pitanju godina odigravanja predstave radi se o omašci.³³ Prvo pozorišno društvo u Podgorici je 26. februara 1912. godine u školskom zdanju prikazalo tri jednočinke: „Šolja čaja“ (šaljiva igra, prijevod sa francuskoga jezika), „Opozicija“ (šaljiva igra od M. Stefanovića) i „Artiljerija rustikana“ (*Komična opera. Parodija na „Kavalerija Rustikana“*. Sve *đuture sortirao Brana*). Predstava (seansa u kojoj su prikazane tri jednočinke) je ozačena kao sedma po redu u sezoni.

Zahvaljujući objavljenome afišu možemo saopštiti i podjele uloga u prikazanima jednočinkama. U „Šolji čaja“ su igrali: M. Čalanović (*Baron Viljdelj*), Slava Marković (*Marija, njegova žena*), S. Radovanović (*Jovan, sluga*) i J. A. Marković (*Isidor Kamufle*). Uloge u jednočinki „Opozicija“: J. Z. A. (*Nedeljko Bojičić*), Slava Marković (*Milica, njegova žena*), g-đa Danica (*Zorka, njihova kćer*),³⁴ D. Gvozdrenović (*Radovan, padndur*) i R. Popović (*Milan, ekonom*). U komadu „Artiljerija rustikana“

³² Milan A. Raičević, *Lijeva obala*, Titograd, 1971, str. 24.

³³ Ibidem. Napominjemo da je 26. februar 1909. godine pado u četvrtak (26. februar pada u nedjelju 1912. godine). Takođe, ovde, kao kod drugih afiša iz 1912. godine koji su štampani, stoji: Pod pokroviteljstvom knjaza Pavla od Raške. Knjaz Pavle rođen je 1910. godine, a pokrovitelj Društva je postao 1911. godine. Do originala ovoga, ali i drugih plakata Pozorišnoga društva i pored upornoga traganja u arhivima do sada nijesam mogao doći.

³⁴ Ovde se, mislimo, radi o gospođici (dakle ne gospođi) Danici Marković, kćerki Jovana i Slave.

pokroviteljstvom knjaza Pvala od Raške. Uz obavještenje o vremenu početka predstave na afišu su takođe date i cijene ulaznica.

Vidimo da Jovan Marković, kao već iskusan profesionalni glumac i organizator, sada u funkciji umjetničkoga upravnika Pozorišnoga društva, na početku rada za izvođenje bira manja (jednočinke) i lakša za pripremanje (šale) dramska djela. Treba mu naravno vremena da prikupi i bar elementarno obuči zainteresovane diletante kako bi kasnije na zadovoljavajući način mogao pristupiti pripremanju većih i složenijih dramskih djela. U ono vrijeme uobičajeno je bilo da se u jednoj seansi prikažu dvije, od kojih je jedna veća, ili tri manje jednočinke, nekada kombinovane i sa dijelom (jednim činom) većega dramskoga djela. Ovakav repertoar imao je i određene pogodnosti pri potrebi čećega izlaska pred publiku. Postojala je, naime, praksa da se poslije dvije-tri seanse u kojima su sve jednočinke premijerno prikazane, počinju davati reprize. U nekoj od narednih seansi uz premijeru veće, ili dvije manje, prikazala bi se repriza jedne, ili dvije ranije date jednočinke. Pri prikazivanju repriza izbor bi, naravno, padao na one jednočinke koje su najbolje prošle kod publike.

Rad i djelovanje Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici dobija na značaju, privlači pažnju i podstiče na razmišljanja u organima vlasti, naravno, naročito u onima koja su smještene u Podgorici. Dok rukovodstvo Opštine direktno podržava Društvo u radu, iz „Nadzorništva Istočne Školske Oblasti“, koje je bilo smješteno u Podgorici, Ministarstvu je 4. marta 1912. godine stigao dopis sa prijedlogom kako bi trebalo ubuduće trajno urediti korišćenje školskoga prostora za prikazivanje predstava i održavanje drugih javnih skupova. Autor prijedloga je Nikola Racković, koji neposredno predlaže sadržaj rješenja koje bi po njegovome mišljenju Ministar trebalo da donese. Prema Rackoviću u rješenju ministra bi između ostaloga trebalo da

stoji: „Pošto održavanje zabava i predstava u zdanju osnov. škole ne može se obavljati bez vidne štete po nastavu i zdravlje onamošnje školske djece, s druge strane pak, uviđajući, da bi zbog oskudice u drugim lokalima onamošnje pozorišno društvo moralo prekinuti svoj rad, što bi svakao bilo od znatne štete po vaspitni i duhovni napredak onamošnjeg stanovništva – odobrio sam održanje zabava i prestava u zdanju osnov. škole pod saopštenim uslovima s tim, da je pozorišno društvo dužno svake godine 14. januara i 15. juna i još jedanput godišnje kad Nadzorništvo nađe za umjesno, održati predstave u korist fonda siromašnih đaka Podgoričke osnov. škole. A tako i druga društva, kao Pjevačko, Sokolsko i t.d. koja bi godišnje održala po četiri ili više zabava, da su dužna po jednu održati u korist pomenutoga fonda.“³⁶ Zadržali smo se na dopisu iz Školskoga nazorništva jer držimo da na dobar način ilustruje položaj i uslove rada društava, te ukupan odnos šire zajednice prema kulturno-umjetničkome djelovanju u Podgorici, ali i čitavoj Kraljevini Crnoj Gori. Iz predloženoga broja obaveznih donatorskih priredbi može se zaključiti da je sa ovoga aspekta od svih organizacija u Podgorici ipak najaktivnije Pozorišno društvo.

Poslije prikazivanja niza, najvjerojatnije, manjih dramskih djela, po određenima pokazateljima, od 26. februara do 23. aprila, datih čak u devet prilika, Jovan Marković se sa ansamblom Prvoga pozorišnoga društva prihvatio pripreme većega i zahtjevnijega dramskoga djela. Štampa, što je i bilo za očekivati nije kontinuirano pratila produkciju Pozorišnoga društva, ali je odmah primjetila i najavila pripremanje većega dramskoga djela.³⁷ Izabrana je „Koštana“ Bore Stankovića, u ono vrijeme vrlo popularno djelo, i uz to pozvani su da kao gosti nose glavne uloge profesionalni glumci Ilija i Mara Vučićević, članovi Kraljevskoga crnogorskoga

³⁶ DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br. 954/5.

³⁷ Anonim, „Gostovanje“, *Glas Crnogorca*, XLI/1912, br. 16, str. 4.

narodnoga pozorišta. Skrenućemo pažnju da je Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište u sezoni 1911/12. godine premijerno prikazalo „Košanu“ 27. marta. Predstavu datu pod krovom Zetskoga doma režirao Ilija Vučićević i igrao *Mitka*, dok je njegova supruga Mara igrala *Koštanu*.³⁸

Glumački par Vučićević je pozvan da ojača ansambl Pozorišnoga društva tako što će upravo iste uloge, koje je imao u predstavama dražvnoga profesionalnoga teatra sada odigrati u Podgorici sa domaćim ansamblom. Podgorička premijera „Koštane“ zakazana je za 23. april – Đurđevdan, porodičnu slavu dinastije Petrović. Za ovu predstavu je u državnoj štampariji na Cetinju štampan plakat (afiš). Na plakatu se odmah poslije zaglavlja naglašava da kao gosti nastupaju Ilija i Mara Vučićević: „članovi Kr. Cr. Narodnog Pozorišta“. Najavljujući gostovanja prvaka državnoga profesionalnoga pozorišta „Cetinjski vjesnik“ ističe: „Tako će se Podgoričanima pružiti ovim prilika ne samo da uživaju u ovom lijepom srpskom komadu, nego i da uživaju u lijepoj igri naših najboljih glumaca, naslađujući se lijepom pjesmom g-đe Vučićeviće, koja je i u Srbiji Košanu prikazivala na svako zadovoljstvo.“³⁹

Zahvaljujući plakatu čiji je fotos objavljen⁴⁰ možemo saopštiti podjelu uloga za ovu predstavu: Jovan Marković (*Hadži*

³⁸ Napomenućemo da je „Koštana“ igrana u KCNP i u sezoni 1910/11. takođe sa bračnim parom Vučićević u glavnima ulogama. Vidi: „Stoljeće crnogorskog državnog teatra“, tom I / Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

³⁹ Anonim, „Gostuju u Podgorici.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 32, str. 4.

⁴⁰ Milan A. Raičević, *Lijeva obala*, Titograd, 1971, str. 13. Dvadesetak godina kasnije fotos plakata je objavljen u: Svetozar Piletić, „Saga o Podgorici“, Podgorica, 1990, str. 30. Uz fotos stoji legenda: „Prvo diletantsko pozorišno društvo osnovano 1911 godine“. Dalje se u istome radu, bez preciznoga navođenja izvora, samo kaže da je Društvo davalo predstave: „...kao „Balkansku caricu“, „Pjesnik i vila“, „Gorski vijenac i dr. ...“ (Ibidem, str. 31). Istu konstataciju o predstavama autor će ponovo saopštiti (Ibidem, str. 163).

Toma), Slava Marković (*Kata*), M. Čolanović (*Stojan*), Danica Marković (Stana), M. Đekić (*Arsa*), Desanka Marković (Vaska), Ilija Vučićević (*Mitko*), L. Radović (*Marko*), g-đa Katinska⁴¹ (Magda), B. Šakotić (*Policija*), M. Nenezić (*Pandur*), N. Čolanović (*Kmet*), S. Radovanović (*Grkljan*), Slava Marković (*Salče*), Mara Vučićević (*Koštana*), R. Popović (*Kurta*), D. Gvozdenović (*Ahmet*), L. Krcunović (*Azma*). Predstavu je režirao Jovan A. Marković, *artistčki upravnik* Pozorišnoga društva u Podgorici.

Sa pomenutoga plakata saznajemo još nekoliko podataka o ovoj predstavi. Na plakatu „Koštana“ je najavljena kao *predstava XVII*, što se pretpostavljamo, kako je to i uobičajeno, odnosi na broj datih premijera i repriza u tekućoj pozorišnoj sezoni. Ovo bi dakle ukazivalo na zaista obimnu produkciju Pozorišnoga društva, odnosno da je podgorička publika u periodu zima/proljeće 1911/1912. godine imala prosečno svake nedelje po jednu pozorišnu predstavu. Treba pomenuti i finansijski aspekt produkcije Pozorišnoga društva. Na plakatu su istaknute i *ulazne cijene*: za sedišta u prvome redu po 2,50, a za drugi red po 1,50 perpera uz napomenu da *za ovu predstavu nema ulaznice stajanja*. Cijene ulaznica su (ako se izuzmu lože) na istom nivou, ili za nijansu veće kao u Zetskome domu na Cetinju za predstave Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta.

O uspjehu predstave i utiscima publike ne možemo ništa puzdano kazati jer nam aktuelna periodika ne donosi zapise na tu temu. Međutim, sudeći prema narednome angažovanju Prvoga pozorišnoga društva mogli bi zaključiti da je predstava „Koštane“ prošla na najbolji mogući način. Pozorišno društvo je

⁴¹ Radi se po svoj prilici o Persidi Persi Katinski koju srijetamo u podjelama uloga na diletantskim predstavama u Nikšiću („Zahumlje“) potkraj 19. stoljeća, te na Cetinju u grupi koja se formira 1904/05. godine.

naime za svoj naredni zadatak, *XVIII predstavu*, izabralo za crnogorske prilike još složenje i veće djelo. Pozorišno društvo će takođe štampanim plakatom najaviti prikazivanje svečane predstave posvećene svom pokrovitelju: „u slavu rođen-dana Nj. Veličanstva Knjaza PAVLA od Raške“. Svečana predstava je zakazana za četvrtak, 3. maj 1912. godine. Izabrana je za prikazivanje „Balkanska carica“ – „Drama u 3 čina s pjevanjem od NIKOLE I.“ Reditelj je i ovom prilikom Jovan A. Marković, artistički upravitelj. Predstava „Balkanska carica“ Prvoga pozorišnoga društva je najavljena u „Cetinjskome vjesniku“. ⁴²

Gostujućih profesionalnih glumaca ovga puta nije bilo. Pozorišno društvo se očigledno ošetilo kadrim da ovako veliku i za ondašnje prilike vrlo zahtjevnu predstavu iznese sopstvenim snagama. Kada potenciramo zahtjevnost izvođenja „Balkanske carice“ na javnoj sceni, onda pored umjetničkoga aspekta imamo na umu i to da se radi o djelu vladajućega suverena države, te da prikazivanje njegovih umotvora nikada nije doživljavano isključivo kao umjetnički čin. Uvijek se pažljivo slušalo što to Gospodar ima da poruči kroz usta likova svojih dramskih djela. Neuspjeh predstavljanja Kraljevih djela bio je takoreći nezamisliv. Kod svih koji bi pregnuli da ostvare ovakav zahvat morala je unaprijed postojati određena predostrožnost zbog eventualnoga promašaja ili učinjenih grešaka.

Plakat za predstavu „Balkanske carice“ u izvođenju Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva u Podgorici takođe je štampan i njegov fotos objavljen. ⁴³ Zato možemo govoriti o glumačkoj podjeli: Jovan A. Marković (*Ivan-beg*), M. ⁴⁴ (*Đorđe*), M. Minić (*Stanko*), Milo Đekić (*Knez Dean*) Luka

⁴² Anonim, „Svečana prestava“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 35, str. 4.

⁴³ Milan A. Raičević, *Lijeva obala*, Titograd, 1971, str. 11.

⁴⁴ Na plakatu prekríženo i nečitljivo. Kod ostalih ličnosti na plakatu je dato prezime i prvo slovo imena.

Krcunović (*Knez Perun*), Slava Marković (*Danica*), Danica Marković (*Marta*), Lazar Radović (*Vojvoda Hoto*), L. Popović (*Vojvoda Lale*) R. Popović (*Uglješa*), D. Gvozdenović (*Ibrahim-aga*), * * * (*Guslar*).

Ovđe treba skrenuti pažnju da je za istu predstavu (3. maja 1912. godine) skoro identičnu glumačku postavu, uz poziv na šećanje Mila Bulatovića, objavio u svome radu dr Svetozar Piletić.⁴⁵ Za razliku od štampanoga plakata u tekstu dr Piletića, uz data puna imena za Đekića, Krcunovića i Radovića, stoji da je ulogu *Đorđa, starijega Ivan-begovoga sina* igrao Lazar Radović, te da je *Guslar* bio Dušan Gvozdenović. U ovome radu, poslije iznošenja glumačke podjele te bez poziva na izvor, dr Piletić konstatuje: „Pomenutu predstavu je organizovala Podgorička čitaonica.“

Za „Balkansku caricu“ zainteresovanima posetiocima su ponuđene niže cijene ulaza u odnosu na prethodnu predstavu. U ovoj prilici za sedišta u prvome redu trebalo je platiti 1,50 a za drugi red, 1 perper. Niže cijene mogu da ukažu i na niže troškove pripreme predstave (nema honorara za angažovane profesionalce) ali i na želju da prikazivanju Kraljeve drame prisustvuje što više gledalaca (stajanje nije izričito isključeno kao kod prethodne predstave). Naravno, ni u ovome slučaju ne teba smetnuti s uma aktuelno socijalno stanje u Podgorici i Crnoj Gori odnosno visok stepen cjenovne osetljivosti kod najširih slojeva društva.

Nedugo poslije prikazane „Balkanske carice“ u Podgorici je počelo gostovanje Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, koje će potrajati duže od mjesec dana. Dopisom od 9. juna 1912. godine upravnik KCNP Pero Bogdanović saopštava

⁴⁵ Dr Svetozar Piletić, „Podgorička čitaonica i osvrt na razvoj narodnog bibliotekarstva u Titogradu“, u: *150 godina narodnog bibliotekarstva u Crnoj Gori*, Zbornik radova, Cetinje, 1986, str. 104.

Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova: „Kr. Pozorište se od 6. maja nalazi u Podgorici, gdje s dobrim materijalnim uspjehom, a tako i s moralnim uspjehom daje predstave. Kako su u Podgorici nastupile tople noći, to posjeta počinje da popušta. Vrijeme je da družina ide iz Podgorice.“ Turneja KCNP je poslije Podgorice nastavljena gostovanjem u Nikšiću. U vrijeme gostovanja KCNP u Podgorici razumljivo da nije bilo predstava Pozorišnoga društva.

U vrijeme gostovanja ansambla KCNP u Podgorici teško se razbolio Jovan A. Marković. Liječen je u bolnici na Cetinju, ali lijeka nije bilo. Jovan Marković je umro na Cetinju krajem juna 1912. godine. Povodom Jovanove smrti njegova supruga Slava sa ćerkama je objavila „Javnu blagodarnost“ u „Glasu Crnogorca“ od 2. jula, đe se kaže: „U dubokoj našoj žalosti za glumcom Jocom plem. A. Markovićem, osjećamo kao vječnu utjehu, što možemo barem ovim putem da blagodarimo dobrima i plemenitima ljudima, koji prema pokojniku i nama pokazашe milosrđe.“ Ožalošćena supruga Slava sa ćerkama Danicom i Desankom posebno zahvaljuje doktoru Stanku Matanoviću, Peru Bogdanoviću, te svršenima bogoslovima, prosvjetnima radnicima i cetinjiskima građanima: „koji svojim milosrđem vječno nas zadužiše.“⁴⁶

Slava Maković će sa ćerkama ostati u Crnoj Gori još godinu dana. Primljena je za člana umjetničkoga ansambla KCNP, igrala u predstavama pod krovom Zetskoga doma i po tom osnovu kao angažovana glumica redovno primala platu od 150 perpera o čemu su sačuvana dokumenta u arhivama minstarstva Kraljevine Crne Gore.⁴⁷

⁴⁶ „Javna blagodarnost“, *Glas Crnogorca* XLI/1912, br. 28, str. 6.

⁴⁷ DACG, MPiCP-1912, fas: 85, br. 2456; DACG, MF-1912, fas: 495, br. 397; Ibidem, fas: 496, br. 272; DACG, MF-1913, fas: 529, bb.

Započete pripreme za početak redovne sezone KCNP objavom početka rata u septembru 1912. godine su prekinute, zatvoreno je profesionalno pozorište pa su raskinuti svi ugovori sa profesionalnim glumcima, pri čemu su oni imali pravo na obeštećenje u visini od dvomjesečne plate. Međutim, i mimo ove ugovorne obaveze Ministarstvo je tokom čitavoga trajanja rata redovno isplaćivalo plate Slavi Marković i angažovanim profesionalnim glumcima (bračni par Vučićević) koji su ostali na Cetinju.

Po završetku rata pozorište na Cetinju nije otvoreno, pa je početkom jula 1913. godine Slava Marković, prvo od Ministarstva prosvjete, a zatim od Ministarskoga savjeta, tražila pomoć za putni trošak da bi sa svojim ćerkama otputovala sa Cetinja za Srbiju.⁴⁸ Po odluci Ministarskoga savjeta ministar prosvjete je rješenjem od 10. VII 1913. godine odobrio 150 perpera pomoći za putni trošak kako bi Slava Marković sa ćerkama mogla otputovati iz Crne Gore.

* * *

Ratna vremena koja prate Kraljevinu Crnu Goru takoreći od samoga inaugurisanja nijesu dozvolila da se pokrenu, ili uznapreduju već pokrenuta pregnuća na polju kulture. Poslje svoje druge redovne sezone 1911/12. godine Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište neće više davati predstave. Prekinuti rad kulturnih društva i uduženja usljed ratnih prilika imao je šansu za kakvu-takvu obnovu aktivnosti tek krajem

⁴⁸ DACG, MPiCP-1913, fas: 87, br. 601. U molbi Ministarskom savjetu (vladi) Slava sa ćerkama ističe da je pozorište na Cetinju zatvoreno i piše: „Uzrokom bolesti tifusa, koji dobismo, u ratno vrijeme radeći oko ranjenika na tri odjeljenja celo ratno vreme, tim uzrokom nalazimo se u slabom stanju življenja, te nijesmo u stanju otputovati.“ (DACG, MPiCP-1913, fas: 87, br. 636).

1913. i početkom 1914. godine. U ovome periodu u Crnoj Gori je održana i jedna nešto veća kulturna manifestacija na državnome nivou. Početkom novembra 1913. godine obilježen je – za crnogorsku kulturu veoma važan jubilej – 100 godina od rođenja Petra II Petrovića-Njegoša.⁴⁹ Situaciju u kulturnome i javnome miljeu Crne Gore, držimo, da adekvatno ilustruje činjenica što predstavu „Gorski vijenac“, kao glavni kuturni događaj zvaničnoga programa obilježavanja stogodišnjice Njegoševa rođenja nije izvelo domaće profesionalno pozorište već *ad hoc* okupljeni crnogorski učitelji.

Aktivnost i djelovanje nastoji da obnovi i Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici. Krajem oktobra 1913. godine „Glas Crnogorca“ će objaviti vijest da je Pozorišno društvo u Podgorici 6. oktobra održalo vanrednu skupštinu i izabralo novu upravu. Za predsjednika uprave izabran je Savo Fatić, a za članove Lazar I. Brkić, profesor, učitelji Nikola Leković i Nikola Racković, te kafedžija Milutin Begović. Za dramaturga je izabran Branko Orlović, profesor,⁵⁰ a za sekretara Mileta Minić, poštar, i konačno, za blagajnika P. Vukotić, knjižar.⁵¹ Donoseći ovu vijest „Glas Crnogorca“ ističe da Društvo nastoji da poslije dužega prekida zbog ratnih prilika nastavi rad, te da se nada podršci građanstva opštinskih vlasti.

Nemamo konkretnih podataka dramskoj produkciji Pozorišnoga društva poslije izbora nove uprave, ali radi ilustracije opštih prilika u Podgorici treba pomenuti jedan privatni

⁴⁹ Luka I. Milunović, „Njegošu u čast 1913. godine“, *Matica*, XIII/2012, br. 51/52 (jesen/zima), str. 141-196.

⁵⁰ Profesor Btranko Ostoić je predavao istoriju, georafiju, latinski i grčki jezik u gimnazijama na Cetinju i u Podgorici. (viđi: dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 762).

⁵¹ Anonim, „Diletantsko pozorišno društvo“, *Glas Crnogorca*, XLII/1913, br. 50, str. 3.

ogas koji će „Glas Crnogorca“ objaviti krajem novembra 1913. godine. Pod naslovom „Pozorište u Podgorici“ vlasici kafane obznanjaju da u Podgorici: „U velikoj kući braće: Zaharija i Pavla Gvozdrenovića uređena je bina za prestave, koncerte i druge zabave, sa pobočnom salom za garderobu i sa prostranom salom za publiku, što se ovim stavlja do znanja putujućim: pozorišnim, sviračkim i pjevačkim društvima, a tako i svima onim, koji se bave glumovanjem, sviranjem i pjevanjem.“⁵²

Određena aktivnost Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva postojala je i tokom prve polovine 1914. godine. Iz štampe saznajemo da je Društvo 19. januara održalo svoju godšinjnu skupštinu na kojoj je izabrana nova uprava.⁵³ Izabrana uprava nastoji da što prije pokrene pozorišnu produkciju i to ne na isključivo amatreskim osnovama. Mogli bi reći da je Društvo već naviklo podgoričku publiku na predstave u kojima uz diletante učestvuju i profesionalni glumci, pa će se nova uprava truditi da ih i angažuje. Već u februaru iste godine uprava Društva u „Glasu Crnogorca“ objavljuje oglas kojim nudi angažovanje profesionalnim glumcima iz okruženja. U datom oglasu uprava Društva ističe: „potrebne su dvije glumice, srpkinje ili hrvatkinje. Plata po pogodbi. Mjesto stalno. Stupiti mogu odmah.“⁵⁴ Želeći da obezbijedi učešće profesionalnih glumaca Društvo se zahtjevom ne jednom obraćalo i Ministarstvu prosvjete.

Nastojanja uprave Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici na angažovanju profesionalnih glumaca za svoj ansambl možemo pratiti i na osnovu sadržaja dopisa upućenoga Ministarstvu Prosvjete i crkvenih poslova početkom maja 1914. godine. U

⁵² „Pozorište u Podgorici“, *Glas Crnogorca*, XLII/1913, br. 55, str. 3.

⁵³ Anonim, „Diletantsko pozorište u Podgorici“, *Glas Crnogorca*, XLIII/1914, br. 6, str. 2.

⁵⁴ „Oglas“, *Glas Crnogorca* XLIII/1914, br. 9, str. 4.

dopisu, koji potpisuju predsjednik dr Dušan Matanović⁵⁵ i sekretar Milovan Minić, poslije konstatacije da Društvo postoji već 5 godina, stoji napomena da je: „ - iako bez ikakve subvencije – pokazalo lijep uspjeh u svom radu“. Uprava Društva zatim iznosi molbu uz napomenu da su se o istoj stvari već obraćali Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova, ali kako nijesu dobili odgovor čini to ponovo:

„Upravi ovoga društva je poznato da na Cetinju žive odlični članovi bivšega Kraljev. Crnogor. Narodnog Pozorišta, Ilija Vučićević i njegova gospođa Mara. Kako ni on ni ona već dvije godine nikakva posla na Cetinju nemaju a dobijaju redovnu svoju platu, to bi vrlo korisno bilo kad bi ih Ministarstvo odredilo amo da rade oko Pozorišta gdje bi nam njihova vještina i iskustvo od velike koristi bila.“⁵⁶

Na pismo Prvoga diletantskoga društva nije stigao odgovor iz Ministarstva prosvjete. Na poledini ovoga dopisa koji je u Ministarstvu zaveden 5. maja, stoje službena zabilješka od 18. juna 1914. godine: *Ad acta* i napomena sekretara Ministarstva da je to naredba Ministra.

Sredinom juna 1914. godine u Crnoj Gori su ponovo nastale ratne prilike pa su pitanja djelovanja društava i razvoja kulturnih djelatnosti uopšte, odmah potisnuta duboko u drugi plan. Za svoje aktivnosti pozorišna, sva kulturna i druga društva moraće poduže sačekati da dođu neka druga, bolja vremena.

⁵⁵ Dušan Špirov Matanović rođen je u Ćeklićima. Osnovnu školu učio na Cetinju, a gimnaziju na Cetinju, u Kotoru i Splitu. U Beču završio pravni fakultet, a zatim doktorirao 1904. godine (dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 864).

⁵⁶ DACG, MPiCP-1914, Fas. 96, br. 1027. Dokumentat je označen brojem 1678 (bez broja fascikle) i pomenut u: Dr Đoko D. Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916*, Cetinje, 1971, str. 329 (Vidi komentar u fus. 31).

5. Razmatranja uz egzistenciju pozorišnoga društva u Podgorici

Prateći generalnu liniju nastanaka, rada i djelovanja Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva u Podgorici mogu se uočiti odrazi društvenih tendencija koje su nastajale i dobijale maha u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori. Kada govorimo o Kraljevini Crnoj Gori, odnosno vremenu kada je Pozorišno društvo formirano i djelovalo, treba imati na umu da su se zbog, možemo reći, stalnih ratnih prilika, tek u kratkim predratnima ili međuratnima periodima mogli očekivati samo oni oblici kulturnih i uopšte javnih djelatnosti koje podrazumijeva mirnodopska atmosfera. Doba ratnih prilika dominantno donosi reakcije društva na snažne izazove koje su nametale međunarodne prilike, pa tu možemo uočavati rezultate ili posljedice stanja u društvu stvorenoga pod uticajem tendencija u društvenome razvoju, te politike koja je sprovedena u državi poslije Veljega rata.

Integrišući se u crnogorsku državu od 1879. godine Podgorica se vrlo brzo generiše kao najveći urbani i naj snažniji privredni centar. Prirodna pozicija (povoljna klima, blizina Bjelopavličke i Zetske ravice, te jezerske luke – Plavnica) čini da Podgorica postaje značajno tržišno čvorište i centar đe se na povoljan način mogu razvijati trgovina, ugostiteljstvo i preduzetništvo u proizvodnome sektoru (zanati, ali i industrijska proizvodnja). Sa 9895 žitelja krajem 1909. godine Podgorica ima, ili je blizu da ima, dvostruko više stanovnika nego gradovi u Crnoj Gori koji slijede po brojnosti svojih žitelja: Cetinje (5895), Ulcinj (5381), Nikšić (4086)...⁵⁷.

⁵⁷ „Varoši po broju stanovništva – bez starnih podanika: Iz popisa na dan 31. decembra 1909. god.“ (*Glas Crnogorca*, XL/1911, br. 3, str. 4). Vidi: dr Živko M. Andrijašević, „O nekim osobenostima crnogorskoga društva 1914.

Od Početka osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća Podgorica prati i aktivno reaguje na društvene tendencije i impulse koji stižu iz državne Prijestonice. Čitaoničko društvo se osniva 1881. godine, a na zamah u razvoju pozorišnoga života pokrenutoga na Cetinju 1884. godine, poslije prikazanih predstava 1884/85. godine, Podgorica odmah reaguje i već početkom aprila 1885. godine pokreće organizovanu domaću pozorišnu produkciju.

Tokom posljednje decenije devetnaestoga stoljeća kulturni poslenici u Podgorici se, sa jedne strane, ne mire sa zastojem u kuturnima pregnućima koji se oseća u državi, dok sa druge strane, stanovništvo, saglasno svome socijalnome profilu, za svoje djelovanje ne oseća kao dovoljno komotan nepromjenljivi okvir koji nameću poludržavna čitaonička društva. Upravo će se u Podgorici, privatnom inicijativom 1892. godine, osnovati Pjevačko društvo „Branko“ – prva kulturna organizacija u Crnoj Gori po mnogo čemu drugačije profilacije od čitaonica i čitaoničkih društava. Tendencija započeta u Podgorici osnivanjem Pjevačkoga društva nastaviće se krajem devetnaestoga i početkom 20. stoljeća i u drugima gradovima Crne Gore (Cetinje, Nikšić, Bar, Ulcinj, ...).

Analognu pojavu, doduše samo njen početak, možemo pratiti i kada je Pozorišno društvo u pitanju. Sredinom osamdesetih godina 19. stoljeća pozorišni život u Crnoj Gori je burno krenuo osnivanjem i produkcijom pozorišnih družina i, što je za ono vrijeme posebno važno, bio podržavan, kako se tada govorilo „sa najviše-ga mjesta“, tj. od strane samoga suverena – dramskoga pisca. No i pored svega toga pozorišne družine (diletantska društva) koje su se pojavljivale i ostvarivale scensku produkciju osnivane su i djelovale, ne kao samostalni društveni subjekti, nego u okviru već

godine“, u: *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje - Podgorica, 2015, str. 12-13.

postojećih (čitaoničkih, pjevačkih i dr.) društva. Prvo pozorišno društvo (organizacija) koja je počela sa radom i ostvarila kakav-takav kontinuitet u djelovanju kao samostalni društveni subjekat je Pozorišno društvo osnovano karajem 1910. godine u Podgorici.

Pored važnosti samoga osnivanja pozorišnoga društva kao samostalne organizacije treba uočiti i još jednu važnu karakteristiku koja se razvija od samoga početka rada. Društvo se ne zadovoljava ostvarivanjem amaterskoga nivoa u radu. U državi je već otvoreno stalno profesionalno pozorište, pa bi prevelika razlika u nivou umjetničke produkcije sasvim sigurno demotivisala i publiku i same izvođače. Zato se od samoga početka rada realizuje saradnja sa profesionalnima glumcima i vrlo brzo za stalnoga umjetničkoga direktora angažuje profesionalac koji će uz režiju predstava obučavati domaće diletante trudeći se da stalno podiže nivo (po kvantitetu i kvalitetu) dramske produkcije. Tako Pozorišno društvo, i to treba naglasiti, ustvari počinje djelovati na poluprofesionalnim osnovama. Organizaciono gledano, od početka rada poluprofesionalne do osnivanja stalne profesionalne pozorišne trupe ostao je samo još jedan korak.

Ali nažalost, umjesto očekivanih, snažnijih i sigurnijih koraka pozorišnih društava i drugih kulturnih pregnuća u Crnoj Gori su se ponovo začule ratne trube. Međunarodno priznata država Crna Gora poslije nešto više od tri decenije života i razvoja u miru biće dovedena u poziciju da u godinama koje slijede dokazuje svoju vitalnost i održivost.

Držimo da je razmatranje svih činilaca – pa i najmanjih kamenčića iz mozaika društvene atmosfere – neophodno i važno kako bi se stvorila stabilna podumijenta sa koje će domaći procesi, događaji i ponašanja u vrtlogu međunarodnih zbivanja, koja označavamo kao ratna, i njihove posljedice biti mnogo jasniji i razumljiviji.

Prilog

Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici

Repertoar 1911/12.⁵⁸

6. jauer, 1911. godine	Ede Sigligeti, „Ciganin“, pozorišna igra u tri čina
Decembar, 1911. (u oči Nove 1912. godine)	Branislav Nušić „Običan čovek“, Komedija u tri čina
27. januar, 1912. godine	Jovan Dragašević, „Hajduk Veljko“ Junačka igra sa pjevanjem
5. februar, 1912. godine	Svečana zabava [prikazana predstava]
18. februar, 1912. godine	Prikazana predstava
26. februar, 1912. godine	„Šolja čaja“, „Opozicija“ i „Artiljerija rustikana“ tri jednočinke pikazane u istoj seansi. (Predstava VII)
Od 26. II do 23. IV 1912. godine	Prikazane predstave u devet termina (Predstave VIII – XVI)

⁵⁸ Repertoar smo rekonstruisali na osnovu dostupnih pouzdanih podataka.
Držimo da je od svoga osnivanja Pozorišno društvo prikazalo više predstava.

23. april, 1912. godine

Bora Stanković „Koštana“,
Pozorišna igra u pet činova
s pjevanjem
(predstava XVII)

3. maj, 1912. godine

Nikola I Petrović „Balkanska carica“,
drama u tri čina s pjevanjem
(Predstava XVIII)